

O‘ZBEKISTONNING TARIXIY YODGORLIKLARI

Islamova Mavjuda Abdujabbor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: *Tarixiy yodgorliklar – xalqlar hayotidagi muhim tarixiy voqealar, jamiyat va davlat taraqqiyoti hamda tarixiy shaxslar, shuningdek, fan, texnika, madaniyat va xalqlarning maishiy turmushi taraqqiyoti bilan bog‘liq binolar, inshootlar, tarixiy joylar va buyumlar. Umumiy xususiyatlariga ko‘ra, tarixiy yodgorliklar arxeologik, me‘moriy va mahobatli san‘at yodgorliklariga bo‘linadi, shuningdek, tarixiy badiiy qimmatga ega bo‘lgan yozma yodgorliklar ham unga taalluqlidir.*

Kalit so‘zlar: *Tarixiy yodgorliklar, me‘moriy obidalar, adabiyot, tasviriy va amaliy san‘at asarlari, arxeologik topilmalar, milliy va xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan majmualar.*

Tarixiy yodgorliklarning turlari nihoyatda xilma-xil. Ularning qadimgilari arxeologiya yodgorliklari jumlasiga mansub bo‘lib, bular – ko‘hna shaharlar xarobalari, qo‘rg‘onlar, manzilgohlar, mudofaa inshootlarining qoldiqlari, anhorlar, yo‘llar, tosh haykalchalar, tosh bitik va suratlar, buyumlar, aholi maskanlarining tarixiy madaniy qatlamlari va boshqa. Tarixiy yodgorliklar mamlakat, xalq tarixiy-madaniy merosining bir bo‘lagi hisoblanadi. Uning tarkibiga muzeylarda namoyish etiladigan tarixiy va madaniy yodgorliklar hamda qo‘zg‘almas yodgorliklar ham kiradi. Shuningdek, ma‘lum sana, voqea va shaxslarni abadiylashtirish maqsadida yaratilgan san‘at asarlari: haykal, maqbara, qabrtoshi, ehrom, zafar toqi va hokazolar ham tarixiy yodgorliklar sirasiga kiradi. Madaniy va tarixiy yodgorliklarni saqlash vazifasi umumdavlat ahamiyatiga ega bo‘lib, u ma‘naviy tarbiyaning asosiy qismini tashkil qiladi. Madaniy va tarixiy yodgorliklar muhofazasi – insoniyat madaniy merosini saqlash va muhofaza qilish yo‘lidagi xalqaro, davlat va jamoatchilik tadbirlari tizimidan iborat. Tarixiy yodgorliklar, me‘moriy obidalar, adabiyot, tasviriy va amaliy san‘at asarlari, arxeologik topilmalar, milliy va xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan majmualar va boshqa davlat tomonidan muhofaza etiladi. Madaniy va tarixiy yodgorliklar muhofazasi, asosan, Uyg‘onish davridan boshlangan. Buyuk fransuz inqilobi davrida shaxsiy kolleksiyalar natsionalizatsiya qilingan hamda 1793-yili Luvr muzeyini tashkil etish to‘g‘risida dekret qabul qilingan. XIX–XX asr boshlarida ko‘pgina Yevropa davlatlarida tarixiy yodgorliklar davlat muhofazasiga olingan.

II jahon urushidan so‘ng UNESCO tashabbusi bilan 1954-yilgi Gaaga konferensiyasida Xalqaro konvensiya va “Qurolli konfliktlar ro‘y berganda madaniyat boyliklarini himoya qilish to‘g‘risida” bayonnoma imzolangan. Madaniy va tarixiy yodgorliklar muhofazasi bilan Xalqaro muzeylar kengashi (1946), Madaniyat boyliklarini muhofaza etish va restavratsiya qilish xalqaro tadqiqot markazi (1959), Yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni muhofaza etish bo‘yicha xalqaro kengash (1965) shug‘ullanadi. O‘zbekiston hududlarida tarixiy

yodgorliklarni saqlash ishiga oʻrta asrlarda ham eʼtibor berilgan. Xususan, Amir Temur, Shohrux, Abdullaxon singari hukmdorlar yangi tarixiy inshootlar barpo etish bilan birga, ilgari barpo etilgan tarixiy obidalarini taʼmirlash ishlariga ham ahamiyat berishgan. Shuningdek, noyob tarixiy yodgorliklar hamda nodir qoʻlyozma asarlar saroyga toʻplanib, maxsus muhofaza etilgan. Ammo tez-tez roʻy berib turgan bosqinchilik va oʻzaro urushlar tufayli tarixiy yodgorliklarning aksariyati talon-tarojga uchragan hamda malakatdan tashqariga olib chiqib ketilgan. Ayniqsa chor Rossiyasi tomonidan Oʻrta Osiyoning bosib olinishi chogʻida va mustamlaka yillarida koʻplab tarixiy yodgorliklar metropoliyaga tashib ketilgan. Shundan keyin Oʻzbekistonda tarixiy yodgorliklarni davlat yoʻli bilan muhofaza etish, asosan, XX asrning 20-yillaridan boshlangan. 1920-yili Maorif xalq komissarligi qoshida muzeylar, sanʼat asarlari va qadimgi yodgorliklarni muhofaza qilish Turkiston qoʻmitasi – Turkkomstaris tuzilgan, keyinchalik Oʻrta Osiyoda milliy hududiy chegaralanishdan soʻng bu tashkilot “Sredazkomstaris” deb qayta nomlangan. Lekin shunga qaramasdan Sovet hokimiyati yillarida Oʻzbekistondagi tarixiy yodgorliklar, xususan, tarixiy obidalar muhofazasi qoniqarli boʻlgan deb boʻlmaydi. Aholini oʻz tarixidan uzib qoʻyish va eʼtiqodidan mahrum qilish maqsadida olib borilgan maxsus siyosat oqibatida tarixiy yodgorliklarning asosiy qismi XX asrda vayrona holiga kelib qoldi va maʼlum qismi butunlay yoʻqotildi. Paxtachilikni rivojlantirish shiori ostida koʻplab arxeologik ahamiyatga ega tepalar, madaniy qatlamlar shudgor ostida qolib ketdi. Tarixiy yodgorliklarni asrab-avaylash, ularni keyingi avlodlarga meros qoldirish ishiga tom maʼnoda Oʻzbekiston oʻz mustaqilligini qoʻlga kiritgandan keyin kirishildi.

Hozir tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish ishi bilan Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi huzuridagi madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiyishlab chiqarish Bosh boshqarmasi shugʻullanmoqda. Respublika hududida va chet mamlakatlarda saqlanayotgan noyob qoʻlyozmalar, madaniy, tarixiy yodgorliklar, hunarmandchilik, xalq ogʻzaki ijodi namunalari, sanʼat va badiiy asarlar, teatr-musiqqa, qadimgi davlatchilik tarixiga oid hujjatlar, qadimgi cholgʻu asboblarini yigʻish, saqlash va boshqa bilan shugʻullanish maqsadida “Oltin meros” xalqaro xayriya jamgʻarmasi tuzilgan (1999-yil 12-oktabr).

Oʻzbekiston qadimiy tarix va boy madaniyatga ega davlatdir. Boy meʼmoriy meros, son-sanoqsiz tarixiy obidalar, sharqona bozorlar va zamonaviy savdo markazlari, noyob qoʻriqxonalar va tabiiy bogʻlar, sanatoriylar va dam olish maskanlari – mamlakatimizda har kim oʻzi uchun nimadir koʻrishi va qayerda dam olishi mumkin.

Oʻzbekiston meʼmorchiligi oʻziga xos va rang-barangdir. Hozirgi globallashuv sharoitiga qaramay, mamlakatimizda har yili butun dunyodan millionlab sayyohlar tashrif buyuradigan eng qadimiy meʼmoriy meros obidalarini saqlanib qolgan. Mashhur meʼmoriy ansambllar Toshkent, Samarqand, Xiva, Buxoro, Termiz, Shahrisabz, Qoʻqon va boshqa shaharlarda joylashgan. Jahonga mashhur meʼmorchilik durdonalaridan Poy-Kalon,

Islomxo‘ja, Lyabi-Xauz, Registon, Sulton-Saodat, Jomiy, Suzuk-Ota me‘moriy ansamblari, Paxlavon Mahmud majmuasi va boshqa ko‘plab me‘morchilik ansamblari bor.

Bularning barchasi O‘zbekiston hududining o‘rta asrlarda Buyuk Ipak yo‘lining markaziy bo‘g‘ini bo‘lganligi, shuningdek, 14—16-asrlar va temuriylar davrida islom me‘morchiligining gullab-yashnashi bilan bog‘liq. 16-asrda Shayboniylar. Ulug‘vor madrasa va minoralar, muqaddas maqbaralar, muhtasham ansambl va yodgorlik majmualari, sirli nekropol va manzilgohlar, qal’alar va saroylar – ko‘plab me‘moriy yodgorliklar har bir sayyohga mamlakatning istalgan nuqtasiga sayohat qilish uchun o‘ziga xos yo‘nalish tanlash imkonini beradi. O‘zbekiston ulkan arxeologik merosga ega. Uning hududida ko‘plab qal’alar va aholi punktlari mavjud bo‘lib, ularning eng qadimiylari ellinistik davrga tegishli.

O‘zbekistonning madaniy arxeologik yodgorliklari:

- Qadimiy Kampirtepa manzilgohi, olimlar uni Makedoniyaning yo‘qolgan shahri - afsonaviy Aleksandriya Oksiana deb atashgan;
- Samarqand chekkasidagi qadimiy Afrasiyob manzilgohi;
- Qadimgi Xorazm qal’asi - Jompik-qal’a va boshqalar.

O‘zbekistonda islom madaniyatining markazi sifatida diniy arboblari va tarixiy shaxslarga sig‘inish maqbaralari ko‘p. Maqbara madaniyat, fan, din arboblari, tarixda o‘zini ko‘rsatgan taniqli shaxs dafn etilgan joy. Yurtimizda eng mashhur maqbaralar: Temuriylar - Gur-amir maqbarasi, Samarqanddagi Xo‘ja Doniyor maqbarasi, Buxorodagi yetti avliyo (7 bayram) qabri, xalq shoiri va qahramon Paxlavon Mahmud maqbarasi. Xivada va boshqa ko‘plab.

O‘zbekistonning muhtasham me‘morchiligi tarixiy binolar, jumladan, muqaddas maqbaralar, masjidlar, diniy saroy majmualari va madrasalar bilan ifodalanadi. Madrasa - mekteb (boshlang‘ich maktab) dan keyin kiradigan musulmon ta’lim muassasasi. O‘rta asrlarda madrasa islom dinini o‘rgatuvchi yagona oliy o‘quv yurti bo‘lib, uni taniqli olimlar va din arboblari tugatgan. O‘zbekistonda eng mashhur madrasalar Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa shaharlarda joylashgan. Diniy binolardan Ulug‘bek, Sherdor, Tillaqori, Ko‘keldosh madrasasi, Abdulazizxon madrasasi, Muhammad Aminxon madrasasi va boshqalar bor.

Masjidlar musulmonlar uchun jamoaviy ibodat joylaridir. O‘zbekistonda ularning soni 2 mingdan ortiq. Ularning aksariyati har yili minglab sayyohlarni o‘ziga tortadigan me‘moriy meros obidalaridir. O‘zbekiston hududidagi eng qadimiy masjidlardan biri Buxorodagi Mag‘oqi Attori va Navoiy viloyatidagi Degaron masjididir. Qoidaga ko‘ra, yirik masjidlariga tutash hududda an’anaviy bezaklar bilan bezatilgan minoralar, xonaqohlar va boshqa muhim binolar qad rostlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. „Denov“, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (D-harfi). Toshkent: „O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2006-yillar.
2. „Denov“, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi: 2-jild (Beshik — Gidrofizika). Toshkent: „O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi“ Davlat ilmiy nashriyoti, 2001 — 704-bet.
3. Jumanazar A. K. Qoratosh. Toshkent: Akademnashr, 2022 — 512-bet. ISBN 978-9943-8188-7-3.